

Yleiskielitieteellinen arvosteos

ERKKI ITKONEN *Kieli ja sen tutkimus*. Universitas 4. Werner Söderström Osakeyhtiö. Helsinki 1966. 427 s.

Kevätlukukaudella 1963 sisältyi Helsingin yliopiston yleisluonteiseen luentohjelmaan professori Erkki Itkosen nykyajan kielentutkimusta suomalais-ugrilaisen aineksen valossa käsittelevä luentosarja, joka kokosi kiitollisen kuulijaston. Luentopapereiden muokkauksista kirjan muotoon yleisö sai odotella kolmisen vuotta, mutta niinpä hyvistä luennoista onkin kehkeytnyt vielä parempi kirja, jonka suomeksi ilmestyneiden vastaavantapaisten kielitiedettä käsittelevien yleisesitysten joukossa voi empimättä sanoa kohoavan korkeimmalle arvosijalle.

Teos jakautuu seitsemään päälukuun, joista ensimmäisessä tehdään selkoa kielen olemuksesta, kielentutkimuksen haaraumisesta eri aloihin ja kielitieteen historiasta. Tutkimushistoriallinen katsaus mahdollistaa noin puoleen sataan sivuun hallitun, nykyaikaa kohti asianmukaisesti laventuvan esityksen kielentutkimuksen tärkeimmistä kehitysvaiheista. Moniaalle haarovat uusimmatkin, etenkin Amerikassa harrastetut tutkimussuuntaukset ovat saaneet osakseen huomiota, joka osoittaa tekijän voittopuolisesti kielihistoriallisesta orientaatistaan huolimatta tarkkaavasti paneu-

tuneen myös modernin lingvistiikan teorioihin ja niiden tarjoamiin mahdollisuuksiin. Hänen viakseen tuskin voidaan lukea sitä, että esim. Chomskyn transformaatioteoria ja Hjelmslevin glossematiikka eivät antaudu lyhyessä yleisityksessä helpottajuisesti selostettaviksi.

Toisessa luvussa »Kieli sosiaalisen ilmiönä» tarkastellaan kielen syntyä koskevia teorioita sekä kielten ja murteiden suhteita ja vaikutusta toisiinsa. Huomiota kiinnittää mm. se, että Itkonen suhtautuu ajatukseen suom.-ugrilaisten kielten kaukaisesta alkusukulaisuudesta indoeurooppalaisten ja altailaisten kielten kanssa selvästi myönteisemmin (s. 94) kuin esim. Ravila (Kielen opissa 50).

Laajimpia ovat seuraavat, n. 80-sivuiset luvut, jotka käsittelevät äänneoppia ja muoto-oppia. Äänneopin esitys alkaa valaisella foneettisella katsauksella, joka pohjustaa äänne muutoksia koskevaa esitystä; siinäkin foneettisten tosiasioiden tarkka vaarinotto pistää silmään. Voisi tunnustavasti mainita vaikkapa ominaiskeston merkityksen tähdentämisestä (s. 151). Tältä pohjalta on mahdollista selittää mm., miksi erityisesti soinnittomat konsonantit ominaiskestoiltaan pitkinä ovat olleet alttiita geminoitumaan (suomen lounais- ja viron pohjoismurteiden tunnetut geminaatiot) ja nasaalit ja likvidat taas ominaiskestoiltaan lyhyinä lyhenemään (sm. murt. *täynnä* > *täynä*, aun. *koillinen* > *koiline* jne.; s. 178, 180). Aiheellisesti Itkonen asettuu vastustamaan niin nuogrammaatikkojen kuin esim. Bloomfielldinkin omaksumaa käsitystä, jonka mukaan äänne muutosten syyt ovat tuntemattomat. Foneettisten syiden lisäksi on myös fonologisia syitä, joille Itkonen omistaa fonologian hedelmöittävästä vaikutuksesta kielivän jakson. Fonologian kannalta selittyy kauniisti esim. kantasuomessa tapahtunut vokaalisysteemin täydentyminen (s. 193), ja siltä pohjalta on ymmärrettävissä myös *e:n* kehittyminen (*e:n* pariksi) itämerensuomalaisten kielten eteläryhmässä (s. 215—). Nuor-

grammaattisen suunnan tunnettua väitettä äänne muutosten poikkeuksettomuudesta Itkonen kritikoii laajahkosti, mutta tähdentää kuitenkin tämän teesin suurta arvoa työhypoteesina.

Muoto-opin käsittelyssä Itkonen omistaa ensin huomiota sanaluokkajaolle. Perinnäisen luokituksen heikkoudet eivät tietenkään jää häneltä havaitsematta, mutta hän päätyy tunnustamaan vakiintuneiden nimitysten käytännöllisyyden: »Kaikki tietävät, mitä niillä tarkoitetaan. On vaikea kuvitella, että ne olisivat korvattavissa muunlaisilla termeillä käsiteltäessä ilmiöitä, jotka kuuluvat kieliopin keskeisiin» (s. 221). Yksityiskohtaisesti tarkastellaan sitten sanamuodostuksen menetelmiä — etenkin suom.-ugrilaisten kielten kannalta tärkeimpiä: yhdistystä ja johtoa — sekä niin deklinaation kuin konjugaationkin alalla eri kielissä ilmeneviä taivutusopillisia kategorioita.

Lauseopille omistettu luku on suppeampi, n. 30-sivuinen, mutta osoittaa tekijän silmän valppautta myös tällä kielentutkimuksen loholla. Ansiokkaasti selvittää esim. suom.-ugrilaisissa kielissä tavallisia vaillinaisia (predikaattittomia tai myös subjektittomia) lauseita, omistussuhteen ilmaisemista, kongruenssia ja postpositioiden rektion kehitystä. — Syntaksin käsittelyn jälkeen Itkonen tarkastelee kielitypologiaa. Perinteellisten, Schlegelin veljesten esityksiin pohjautuvien jakojen lisäksi esitellään amerikkalaisten Edward Sapirin ja Joseph H. Greenbergin järjestelmät kielten taivutustyyppien luokittelumiseksi. (Komposition tasapainottamiseksi tämän kovin lyhyen luvun sisällön olisi kenties voinut sulattaa ensimmäisen tai toisen luvun yhteyteen.)

Viimeisessä luvussa »Sanasto-oppi» luonnehditaan ensin leksikografiaa, onomasiologiaa ja etymologiaa sekä tarkastellaan kysymystä sanojen motivaatiosta. Sen jälkeen syvennyttään sanan merkityksen ja sen muuttumisen ongelmiin, eräitä aivan tuoreitakin semanttisia teo-

rioita referoiden. Oma jaksonsa on loppuksi omistettu vielä sanaston koostumukselle ja sen muuttumiselle. Morris Swadeshin glottokronologia saa tässä yhteydessä osakseen ansaitsemaansa kritiikkiä, mutta myös ansaitsemaansa ymmärtämystä. — Loppuun on liitetty yksityiskohtainen henkilö- ja asiahakemisto. Nähdäkseni ei olisi ollut pahitteeksi, jos kirjan käyttöä hakuteoksena olisi vielä edistetty sanahakemistolla.

Akateemikko Itkosen ulkomitoiltaan-kin vankka teos, jonka runkoa edellä on yritetty hahmotella, on monin tavoin kunniaksi tekijälleen. Aineisto on kauttaaltaan runsasta ja monipuolista eikä osoita ainoastaan kirjoittajan laajaa lukeneisuutta vaan aivan ilmeisesti myös useiden hänen harrastusalaansa kuuluvien kielten oivaa aktiivistakin hallintaa: on ollut varaa valita. Esimerkistöä on kaikista kielikuntamme kielistä, yleisvai- kutelmani mukaan ehkä kuitenkin eniten suomesta — mistä saatu aineisto useimpien kirjan lukijain kannalta onkin havainnollisinta —, läpistä ja volgansuomalaisista kielistä. Mutta paljon on ammennettu muistakin suom.-ugrilaisista kielistä. Sopivissa yhteyksissä mainitaan esimerkkejä myös indoeurooppalaisten kielten alalta, ja tarpeen tullen saavat hyvinkin eksoottisten kielten erikoispiirteet täydentää kuvaa kielellisten ilmiöiden tavattomasta moninaisuudesta.

Tekijän asiantuntemus ilmenee myös esitystavan tyylikkäässä selkeydessä. Sanonta on mallikelpoisen täsmällistä ja yksinkertaista, mutta ei vailla persoonallisia äänenpainoja. Sekä laajaulotteisen että perusteellisen tutkijan varma ote hallitsee esitystä kaiken aikaa. Omalle tieteelliselle toiminnalleen vieraita tutkimussuuntia Itkonen selostaa puolueettoman avarakatseisesti, pidättymättä kuitenkaan raitishenkisistä kriittisistä huomautuksistaan. Koko suoritus on korjauslukua myöten sangen viimeistelty, joten esittelijälle ei jää juuri aihetta arvosteluun.

Strukturaalikielietieteen käsitteitä seli- tettäessä mainitaan s. 58 suomen /n/:in allofonina k:n edellä esiintyvä [ŋ] (esim. *sanŋo*). Kun yleiskielessämme ja enim- miten murteissammekin *ŋk*:ta heikko-asteessa vastaa *ŋŋ*, minkä johdosta fonologinen oppositio vallitsee useissa sellai- sissa sanapareissa kuin *lannan : lanŋan*, *kannen : kanŋen*, *kannas : kanŋas* jne., on syytä katsoa *ŋ* foneemiksi eikä allofo- niksi, vaikka yksinäis-*ŋ*:llä ei olekaan itsenäistä fonemaattista arvoa.

S. 60 Itkonen havainnollistaa struktu- ralistisen lauseanalyysin käsitettä »endo- sentrinen konstruktio»: »Mm. attribuuti- ja pääsanana muodostama konstruk- tio on endosentrinen, koska esim. *Juho parka* on erisnimi-ilmaus kuten *Juho* yksi- nään.» Esimerkki ei ole aivan onnistu- nut, koska ensinnäkin *Juho-parka* nykyi- sen kielitajun mukaan on ilmeinen yh- dyssana ja toisaalta sen pääsanaksi (pe- rusosaksi) on katsottava *parka* eikä *Juho* (vrt. Sadeniemi, Kielenkäytön kysy- myksiä 37—).

Vermlannin savolaismurteesta maini- taan s. 130 (ja 396) infinitiivimuoto *kal- loa* 'nimittää joksikin'. Verbi on kuiten- kin supistumaverbityyppiä; pitäisi siis olla *kallata* (ks. esim. Mägiste, Vermlan- nin sammuvaa savoa 11—12).

S. 170 sanotaan Savon ja Pohjanmaan murteiden švaavokaalien esiintyvän kah- den hetero-organisen »soinnillisen kon- sonantin välissä, esim. *tal^švi*, *talavi*». Formulointi on sekä liian suppea: toinen konsonantti saattaa olla soinnitonkin (esim. *jalaka*, *halapa*; tai puolisoinnilli- nen *h*: *vanaha*, Pohj. *ahane*, *kahavi*), että liian väljä: *r*-alkuisten kombinaatioiden välissä ei švaata esiinny (*varma*, *kirves*).

Sandhin käsittely s. 183 alkaa näin: »*Sandhi* tarkoittaa sanojen loppu- ja alkuäänteiden muutoksia, joita tavataan yhdyssanojen tai sanaliittojen osien rajalla. Tarkemmassa jaottelussa käytetään yhdyssanoissa esiintyvistä sandhista ni- meä *sisäinen*, sanaliitoissa esiintyvistä *ulkoinen sandhi*.» Termillä »sanaliitto» on tässä ilmeisesti tarkoitettu yleensä pe-

räkkäisiä sanoja eikä merkitysseikkojen yhteen liittämien sanojen kokonaisuutta, mihin merkitykseen esim. Nykysuomen sanakirja ja Penttilän Suomen kielioppi sen käytön rajoittavat (Penttilällä termit *sanejono* ja *sane-*, *sanaliitto*, § 371—372). Täsmällisempää olisi ollut niin tässä kuin eräissä muissakin kohdin puhua vaikkapa sanajonoista tai sanaryhmistä. Termillä »sisäinen sandhi» ymmärrettäneen yleisimmin samaan sanaan kuuluvien morfeemien rajalla esiintyviä muutoksia (näin esim. Noreen, *Vårt språk* II 7—; samaan tapaan Otavan Iso tietosanakirja), ei vain yhdyssanain osien rajaisia muutoksia (kuten kyllä myös Collinder esittää teoksessaan *Språket* 180).¹

Yllättävästi on s. 185 esitetty, että Etelä-Pohjanmaan murteessa on genetiivin *n* »muuten yleensä kadonnut, mutta on säilynyt vokaalialkuisen sanan edellä: *meirän isä*». Useimmissa asemissa genetiivin *n* niin kuin yleensäkin loppu-*n* on täällä kuitenkin säilynyt tai assimiloitunut osaksi tai kokonaan seuraavan sanan alkukonsonantin kaltaiseksi (vrt. Laurosela, *Äännehist. tutk. Etelä-Pohjanmaan murteesta* I 185—).

Painovirheeksi selittynee s. 239 mainittu yhdyssanaesimerkki *syväjäähdyttämö* pro *syväjäädtyttämö*. Kun tämä epäo-
nistanut sanateelmä on nopeasti korvautunut *pakastamo*-sanalla, olisi sen tilalle voinut valita jonkin käyvän ilmauksen.

Nasaalikonsonantin merkitseminen viereisen kirjaimen ylle lisätyllä viivalla on kai jäänyt huomaamatta Agricoolaa siteerattaessa s. 257: »sille wimeijssedomio peijwelle» pro »s. wimeijssen domion p.».

¹ Yhdyssanojen lukeminen sisäisen sandhin piiriin ei muuten liene kaikkien kielten suhteen ilman muuta selvää: jo raja yhdyssanojen ja sanaliittojen välillä on häilyvä. Se kaakkois-
murteista tuttu ilmiö, että yleensä kadonnutta sananloppuista *k*:ta vastaa seuraavan morfeemin alkuklusilin geminoituma, kun on kyseessä liitepartikkeli tai sellaiseen verrattava sana, mutta ei mikään tahansa yhdyssanan jälkikomponentti (siis esim. *itsekki*, *sinnepäi*, mutta *pärekatto*; vrt. Ruoppila, *Äyrämöismurteiden äännehist.* 82—; H. Leskinen, *Luotcis-Laatokan murteiden äännehist.* I 261—), näyttäisi viittaavan siihen, että suomen kielen kannalta yhdyssanatapauksissa olisi aiheellista puhua ulkoisesta sandhista. — Todettakoon vielä, että Alo Raunin terminologian mukaan sisäistä sandhia on esim. suomen astevaihtelu (Johdatusta strukturaalikielietieteeseen 34); tällainen sandhin käsitteen laajentaminen on tuskin hyödyllistä.

S. 375 on adverbia *kumminkin* epähuomiossa sanottu konjunktioksi.

Suomen *viha*, *vihanta*, *vihreä* -sanape-
syessä samoin kuin sen permiläisissä vas-
tineissa syrj. *vež* 'vihreä; kateus' ja *voj.*
vož 'vihreä; viha' ilmenevä vanha mer-
kityksen jakautuminen on s. 381 selitetty:
»kehityksen kulku lienee ollut 'vihreä' >
'kateus' (vrt. »tulla vihreäksi kateu-
desta») > 'viha'.» Luontevammalta tun-
tuu sittenkin olettaa, että merkitys 'viha'
on syntynyt suoraan vihantien, raakojen
kasvinosien maan kirpeuden, »äkäisyy-
den» pohjalta (vrt. Hakulinen, *SUST*
98 s. 189—) eikä verrattain spesiaal-
merkityksen 'kateus' kautta (pikemmin
'viha' > 'kateus'; »kateudesta vihreäksi
tuleminen» on ilmeisesti käänöslaina
germaanisista kielistä eikä juuri kuulune
kansanomaiseen puheenparsistoomme).

Kielenkäytön seikoista mainittakoon
vielä joitakin vähäisiä huomautuksia.
Partisiippimuotoja *määrätty* (s. 155) ja
sidottu (esim. s. 111) on joskus viljelty
vieraskaikuisten tottumusten mukaisesti.
Sivulle 68 on pujahtanut formulointi:
»kummatkin suhteen jäsenet edellyttävät
toisiaan»; saanen viitata Asiasuomen
oppaaseeni s. 118. Oppisana *ulkokielellinen*
(esim. s. 359: »Ulkokielellisen eli
sosiaalis-fysikaalisen kontekstin vaikutusta
ei heidän mielestään näet voida
tydyttävästi tutkia.») — jonka ase-
mesta Raun (mt. 67) käyttää termiä
ekstralingvistinen — olisi sopinut vaihtaa
vaikkapa *epäkielelliseksi* (tai ehkä *kielen-
ulkoiseksi*; tätä oudohkoa tyyppiä ainakin
kohdun-, *solutulkoinen*).

Arvostelijan huomautukset tuskin mer-
kitsevät kokonaisuuden kannalta enem-

pää kuin ovat osoituksena siitä, että on hän esiteltävän teoksen lukenut. Akateemikko Itkosen ansaitsemiin onnitteeluihin yhtyvät varmaan halusta monet muutkin kiitolliset lukijat, joiden kielitieteellisille harrastuksille Kieli ja sen tutkimus on omiaan antamaan virik-

keitä ja kiihokkeita. Suomen kielen opiskelijat ovat saaneet pätevän ja ajanmukaisen kurssikirjan opastimeksi yleisen kielitieteen ongelmiin. Tosin tämän runsasisältöisen teoksen omaksuminen vaatii aika lailla vaivannäköä, mutta koitua hyötykin on tavallista suurempi.

PAAVO PULKKINEN